

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 177.77

DOI 10.35423/2078-8142.2019.3-4.02

Л. А. Ситніченко,
кандидат філософських наук,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
м. Київ, Україна
e-mail: L.Sytnichenko@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7198-9157>

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ВИЗНАННЯ: «КОМУНІКАТИВНА УТОПІЯ» ЧИ РЕАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ?

У статті проаналізовано сучасні філософські дискурси реальних механізмів, способів взаємозв'язку ідентичності та визнання в контексті «усвідомлення несправедливості», «патологій» суспільного буття. А також показано, що, на відміну від переважно монологічних ідей визнання П. Рікера, Ч. Тейлора та «комунікативної утопії» Ю. Габермаса, Т. Ренч і А. Гонет пропонують його інтрасуб'єктивний, реалістичний концепт. Важливою ознакою останнього стало розширення «перспективи справедливості», подолання її звуженого варіанту через звернення до «інішого справедливості», до визнання та турботи. Таким чином, А. Гонет пропонує доповнити моральний принцип однакового ставлення до людей нормою конкретного обов'язку щодо окремої людини, яка потребує допомоги. Підсумовуючи осмислення проблеми визнання в сучасній філософії, автор наголошує на значенні створення А. Гонетом теорії визнання в річці теорії свободи і справедливості. Відомий німецький мислитель у такий спосіб прагне реабілітувати основні настанови соціальної філософії Франкфуртської школи з метою пошуків адекватних шляхів подолання розмаїтих проявів соціальної несправедливості, приниження, зневаги людської гідності. І має це відбуватися на засадах осягнення внутрішнього потенціалу самого феномена визнання як принципово важливої (насамперед для вітчизняного

простору) можливості узгодження формально-легітимних інституційних його структур зі справжнім визнанням їх як справедливих. З метою перетворення свого бачення визнання з «комунікативної утопії» на дієвий соціальний проект А. Гонет намагається переомислити ідеї Дж. Ролза, Н. Фрейзера, доповнити етику дискурсу розлогою теорією визнання та етикою турботи.

Ключові слова: визнання, справедливість, ідентичність, етика дискурсу, етика занепокоєння, зневага, насильство.

Насамперед зауважимо, що назва цієї статті, як і її основна проблема, виникла завдяки останній праці відомого німецького філософа, учня та послідовника Ю. Габермаса Акселя Гонета, що має назву «Визнання. Європейська історія ідеї» [1]. Саме А. Гонет, завдяки своїм багаторічним дослідженням феномена визнання, не лише започаткував численні дискусії та праці з означеної проблеми, він став її основним дослідником та окреслив свої важливі й для нас способи вже не «реабілітації», а подальшого розвитку практичної філософії через послідовне, сповнене наснаги наповнення її конкретним змістом. Адже практична філософія обіймає собою, на думку П. Колера, теорію діяльності, етику та політичну філософію, а професор Христоф Горн відносить до її царини крім філософії політичної ще й філософію моралі та права, а також соціальну філософію [2, с. 8]. Йдеться про постійні пошуки моральних засад сучасного суспільства, коли основні етичні настанови та цінності мають полишити і, зрештою, полишають сферу міжособових стосунків, приватного життя та поступово репрезентують особливості новітніх соціальних практик, способи розбудови справедливого, заснованого на визнанні, рівності, відповідальності та свободі, демократичного правового суспільства. Останнім часом йдеться про подолання опозиції буття і належного, онтологічного та деонтологічного їх тлумачень. На відміну від переважно монологічної ідеї автентичності Ч. Тейлора, Т. Ренч пропонує спиратися на поняття «людської засадничої ситуації» та метод інтерекзистенціального аналізу. Адже саме в «практичних інтерекзистенціалах спільного життя», які «постійно взаємо прояснюються і доповнюються» (про що йдеться як у підсумку до його «трансцендентальної антропології»), так і в самій експлікації питання про гідне та

моральне життя), можливо віднайти відповідь на питання «сислової експлікації достеменної моральної перспективи», або ж на питання про можливість соціального людського життя крізь призму співвідношення в ньому автономії та солідарності. Т. Ренч наголошує на їх органічному взаємозв'язку, а також на тому, що тут «головної ваги набувають практичні інтерекзистенціали справедливості, істинності, відвертості, орієнтованості на істину, дружби та доброзичливості. У своїй взаємності вони є комунікативними, неінструментальними модусами спільного життя вільних і рівних людей» [3, с. 308]. Важливою особливістю наведеного міркування є потреба в подальшому дослідженні не лише ідеї визнання, а й ідеї рівності, насамперед моральної, а також – в осмисленні реальних механізмів, способів взаємозв'язку ідентичності та визнання в контексті «усвідомлення несправедливості» «патологій» суспільного буття. Йдеться про розгортання двох наступних тез: по-перше, визнання гідності кожної людини, вкорінене в принципі моральної гідності всіх людей; по-друге, визнання – це те, в межах чого конститується ідентичність, що зорієнтована на автентичність. Саме в цьому річищі Ренч доповнює «дігнітативні (від die Dignität – гідність) інтерекзистенціали, такі як визнання, повага і пошана» «солідарними комунікативними інтерекзистенціалами у вузькому сенсі, наприклад, підтримка, допомога, розрала, сприяння, розмова, спогадання (не-забування), правдивість» та «інтерекзистенціалами людяності, такими як гідність, справедливість і злагода» [3, с. 239].

А. Гонет та інші відомі представники сучасної практичної філософії (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Ш. Гозепат, А. Сен, Ч. Тейлор, Е. Тугендгат, Р. Форст, Н. Фрейзер) всебічно розвивають та захищають засновану на справедливості ідею недоторканості кожної людини, яку вона не може ні втратити, ні відмовитися від неї навіть заради блага всього суспільства. Те саме стосується й теорії обміну О. Гюфе, оскільки вона передбачає взаємну відмову від насильства в тій царині людського буття, від якого ніхто не може відмовитися. Саме такий обмін відповідає найістотнішому критерію соціальної справедливості – він є розподільно вигідним та зумовлює визнання свободи думки та переконань, загалом особливостей буття інших людей.

Формуючи свою теорію справедливості як визнання А. Гонет стверджує, що якість соціальних взаємин, їх справедливість «не може бути виміряною лише чесним та справедливим розподілом матеріальних благ; більше того – наші уявлення про справедливість принципово пов'язані з розумінням того, в якій спосіб суб'єкти визнають один одного» [4, с. 25–26]. Поняттю «визнання» належить і належала провідна роль у практичній філософії. Зокрема, І. Кант вважав саме повагу найвищим принципом моралі, витлумачуючи ставлення до людини як до мети, а не як до засобу в якості осердя свого категоричного імперативу. Уже І. Кант, а слідом за ним і Дж. Ролз, запропонували розуміння людини як моральної та раціональної особистості, засноване на понятті автономії. Як відомо, остання означає дотримування особистістю законів, норм та цінностей, які не є чимось чужим та зовнішній їй, а встановленим її розумом та моральним чуттям (сумлінням), які не лише роблять людину вільною, а й наділяють її чуттям власної гідності. Саме остання, наголошує Кант, стає на перешкоді цілераціонального, інструментального бачення людини та ставлення до неї і започатковує можливість не лише правового, а й морального бачення справедливості та визнання.

Ч. Тейлор у своєму засадничому для сучасної філософії концепті визнання доповнює принципово важливу для справедливого визнання «свободу самовизначення» поняттям чесності щодо себе та інших особистостей. Він також постулює органічну причетність визнання до концепту ідентичності, яка постає як іманентна ідентичність самого індивіда. Дещо розширюючи тезу Тейлора, ми можемо тлумачити чесність як атрибутивну рису не лише індивідуального, а й соціального буття, яка надає можливість адекватно прожити нормальне, автентичне людське життя, позбавлене всіх проявів патерналізму. Для реконструкції ж ідеї визнання А. Гонета варто актуалізувати тезу Ю. Габермаса про те, що в дискурсивній етиці, замість категоричного імперативу І. Канта як принципу морального виправдання загальних норм та цінностей, йдеться про метод моральної аргументації, заснованої на неупередженості, рівноправності всіх учасників прийняття справедливих рішень. Іншими словами, Габермас пропонує спиратися на розуміння моралі як дієвого захисту людини від несправедливого, зневажливого пово-

дження з нею. У цьому сенсі мораль мусить (що й було послідовно розвинуто А. Гонетом) визнавати засновану на рівній повазі до гідності кожного індивіда його недоторканність, а також приналежність останнього до певної спільноти, тобто права індивіда мають стверджуватися з огляду на благо його спільноти. Означені ідеї дістали подальший розвиток у роздумах Габермаса про те, що визнання людини, як і її права, «є реалістичною утопією, оскільки вони більше не прикрашають соціально-утопічну картину колективного щастя, а укорінюють ідеальну мету справедливого суспільства в самих інституціях конституційної держави» [5, 74]. Спираючись на практичну філософію Ю. Габермаса можна стверджувати, що визнання людини як і її гідність, є дієвим механізмом поєднання моралі рівної поваги та прав людини. У синхронній гонетовській «Боротьбі за визнання» статті «Боротьба за визнання в демократичній правовій державі» Габермас прагне зосередитися на суспільному, соціально-культурному визнанні та запропонувати шляхи вирішення проблем мультикультуралізму, актуалізовані самим життям та працями Ч.Тейлора, який вважає, що «принцип однакової поваги до кожного проявляється, отже, виключно у вигляді автономії, яка юридично охороняється та якою кожен може користуватися задля здійснення свого особистого життєвого проекту» [6, с. 290]. Ю. Габермас, так само, як Дж. Ролз та А. Гонет, зміщує акцент свого дослідження від кантівського поняття автономії в річище «екзистенційно-етичного самовизначення: вільним є той, хто бере на себе авторство стосовно свого власного життя» [6, 147].

Основною працею А. Гонета, яка ще не долучена до нашого філософського простору, є його начерки до теорії визнання [7], особливо важливі в аспекті їх методологічних роздумів у сенсі розбудови ним непроцедурної теорії справедливості, осмислення визнання як ідеології та особливостей сучасної соціальної та практичної філософії. Адже, як буде з'ясовано далі, окреслені Гонетом сфери визнання – це принципово важливі аспекти захисту персональної ідентичності та осердя його практичної філософії, яка прагне відповісти на запитання: як і чому «суспільне буття постає для його учасників як несправедливе» [8, с. 149]. До того ж саме праця «Я в Ми» є важливим втіленням трансформації А. Гонетом комунікативної парадигми Ю. Габермаса та рецепції ідеї визнання до

роздумів критичної соціальної філософії Франкфуртської школи. Невже й справді, якщо ми потурбуємося про справедливість, то слідом за нею прийде й визнання? Відповіді на це життєвоважливе запитання присвячено розділ Гонета про межі сучасного процедуралізму [7, с. 51–78]. Саме тут Гонет виокремлює наступні основні складові майже всіх сучасних теорій справедливості: процедуралізм, ідея розподільної справедливості та уявлення про державу. Критичний вступ до теорії визнання варто, на його думку, розпочати саме з розуміння розподільної справедливості, яка є осердям двох інших означених складових нормативних теорій справедливості. Лише після розуміння сутності та меж ідеї розподілу варто зробити наступний крок – до пошуку сучасного образу соціальної справедливості та відповіді на запитання про те, як ми можемо тлумачити соціальну справедливість, коли ідея розподілу матеріальних благ є недостатньою (через супровід її патерналізмом, популізмом, авторитаризмом і т.п.). То звідки ж береться справжнє «полотно» соціальної справедливості?

А для нашого вітчизняного досвіду виникає питання про актуальність критики розподільної справедливості? Коли правила розподілу суспільних благ стають несправедливими, заснованими лише на владі та силі, а не на розумних, чесних принципах, які прагне встановити Ролз? Саме ці питання мають бути рефреном для осмислення критичного розгляду розподільної моделі справедливості, яка і є власне засадою її процедурних тлумачень.

Виокремлюючи в якості основної дилеми при встановленні принципів справедливості дилему між автономією та загальним волевиявленням, Гонет постулює: «Основні принципи справедливості – це втілення спільної волі всіх громадян, яка взаємообмежується однаковою суб'єктивною свободою дій» [7, с. 53]. Особливістю загального визначення принципів справедливості є те, що воно обіймає собою два різні розуміння свободи: з одного боку, соціальна справедливість має спиратися на те, що ми розуміємо під особистою автономією, а з іншого – принципи справедливості можуть бути наслідком спільного волевиявлення, який постає із взаємодії його учасників. Ми можемо назвати першу складову цього розуміння справедливості «матеріальною», тоді як іншу – формальною складовою. А для Гонета важливо перейти від індивідуалістичної,

монологічної складової справедливості до її інтерсуб'єктивної складової. Віднайти механізми їх взаємодії. «Це, не зорієнтоване на провину, тлумачення справедливості є осердям її ліберального образу, коли акцентування уваги на індивідуальній свободі аж ніяк не означає ізолювання її носіїв від інтерсуб'єктивних взаємин» [7, с. 55]. Якщо тлумачити свободу так однобічно й індивідуалістично, то на засадах цього тлумачення виросте той образ справедливості, який має назву «розподільної парадигми», суть якої наступна: якщо акцентувати увагу на здійсненні особистих життєвих планів, то саме тоді йдеться переважно про засоби такого здійснення. І далі йде уточнення сказаного: «І відповідно матеріальні завдання справедливості полягають у турботі про такий розподіл, який дав би кожному члену суспільства можливість втілити у життя їх особисті преференції» [7, с. 55]. І це вже не так важливо, про що йдеться – про використання розподілених благ чи про насолоду від них. Критику ідеї розподільної справедливості можна віднайти і в Габермаса, особливо в його статті «Примирення через публічне застосування розуму» [6]. Проте чомусь не йдеться про необхідний для існування та розвитку людини матеріальний мінімум, на що звернули увагу інші відомі дослідники: А. Сен, Н. Фрейзер, Е. Тугендгат. Вони стали захисниками тих, хто залишається за межами «основних принципів» справедливості Джона Ролза. Наступний крок, який наближає нас до розуміння ключової ролі поняття «визнання» в межах аналізу сучасного суспільства та тези Гонета про морально-вкорінений «монізм визнання» [8, с. 186], стало критичне осмислення ним розподільної парадигми, бо саме вона є ключем до критики інших складових нормативних теорій справедливості. На його думку, саме критична картина нормативної теорії справедливості і надає можливість відповісти на питання: якою має бути соціальна справедливість, коли для її конституювання недостатньо лише ідеї розподілу матеріальних благ? Та як виткати справжнє «полотно» соціальної справедливості в реальному бутті? По-перше, ми мусимо наголосити не на «значенні суспільних благ самих по собі, а на відношенні до них» [7, с. 60], а по-друге, перейти від автономії особистості до її визнання, адже «автономія для свого виникнення та існування потребує взаємовизнання суб'єктів; ми висновуємо себе не лише із себе, а й із взаємин з ін-

шими людьми, які оцінюють нас так, як ми можемо оцінити, поважати їх» [7, с. 61]. Перед тим, як перейти власне до викладу свого концепту визнання, Гонет зазначає, що деякі понятійні зрушення в роздумах Дж. Ролза про самоповагу свідчать про труднощі імплантації взаємин визнання в дистрибутивну парадигму справедливості. Проте замість благ (які постають засадничими для теорій розподільної справедливості) ми мусимо говорити про взаємини визнання, а замість розподілу – думати про інші шляхи здійснення справедливості. Чи можуть тут бути вирішальними інтерсуб'єктивні взаємини? Для відповіді на це питання Гонет пропонує виокремити живильні витoki процедуралізму, пов'язаного з розподільним тлумаченням справедливості. А останнє є плідним тоді, коли застосування принципів справедливості є вислідом чесних процедур.

У процедуралізмі тканина справедливості (яка ґрунтується на уявних принципах) має виступати (уявлятися) як така собі матерія, від якої ми маємо чесно відкраяний шмат. Куди ми можемо піти далі з таким розумінням справедливості? По-перше, ми не мусимо тлумачити принципи справедливості як такі, що виникли, як у концепті Дж. Ролза, в уявному досвіді первісного стану. Завдяки переосмисленій Гонетом парадигмі розподільної справедливості стає зрозуміло, що засадничо йдеться не лише про здатність людини виправдовувати перед іншими свої вчинки та переконання (тобто відповідати за них), а і про взаємну обов'язковість таких дій. У такому контексті можливе адекватне осягнення соціальних проблем. Більше того, навіть у межах розподільної справедливості потрібно виокремлювати її політичний сенс і через цю теоретичну пильність полишити її абстрактно-фальшивий образ, який зважає лише на те, що нам чогось бракує, а не на справжні причини людської упослідженості та бідності.

Критичне осмислення розподільної моделі справедливості Дж. Ролза наводить на плідні шляхи розвитку, доповнення комунікативного способу філософування поняттям «усвідомлення несправедливості», яке втілюється у відчутті невідповідності суспільства чуттю справедливості, втіленому в неписаній суспільній моралі. Зрештою, досвід соціального страждання та втрачених надій може зруйнувати через нелегітимність суспільних інституцій, саме суспільство. Аналізуючи комунікативну практичну філосо-

фію, А.Гонет говорить про відсутність у ній морального досвіду дівців і продовжує трансформацію комунікативної парадигми в річище визнання. Саме в контексті останнього суб'єкти соціальної взаємодії спілкуються в горизонті взаємних очікувань визнання себе в якості моральних та соціально цінних індивідів.

У річищі осмислення «динаміки соціальної зневаги, презирства» Гонет прагне розробити інтерсуб'єктивно-теоретичне поняття суб'єкта. То ж цілком логічно замість справедливо зкритикованого класичного розуміння людського життя як дотримання певного життєвого проекту приходиться ідея про послаблення нормативного ригоризму, прагнення за будь-яких обставин дотримуватися загальних, універсальних норм та цінностей. Розширюючи свою тезу про необхідність подолання нормативно-зорієнтованих мотивів сучасної практичної філософії, Гонет наголошує на необхідності відповідально-контекстуального застосування універсалістських моральних принципів. А відмова від власної необмеженої свободи може стати засадою визнання природності такої відмови за іншими людьми за певних конкретно-історичних обставин. Саме тут вкорінена ідея відмови від зневаги і насильства. Гонет, розвиваючи думку П. Рікера про соціальну природу визнання, справедливо вважає, що приниження людини руйнує її самооцінку, призводить до деструкції її свідомості, дієздатності. Іншими словами, насильство, деструктивне (поєднане з болем та владою) втручання в життя людини, руйнує її ідентичність та довіру до себе та світу.

Уже свою «Боротьбу за визнання» [9] А. Гонет розпочинає з осягнення органічного зв'язку визнання та чуття несправедливості. У горизонті досліджених ним взаємних очікувань (права, любові та солідарності) не лише відбувається перехід від правого до морального визнання, а й виокремлюються, конститууються моральні засади справедливості та людської гідності. У згаданій вище праці «Визнання. Європейська історія ідеї» [1] не лише окреслено основні складові та напрями розвитку європейської філософії визнання, а й знову наголошено на тому, що саме досвід приниження людської актуалізує такі поняття як честь, гідність, повага. Адже люди обурюються проти зневаги так само рішуче, як і проти порушення їх інтересів. І якщо йдеться не про механічне застосування навіть справедливих законів, а про повагу до людей, визнання їх думок та

прагнень, то люди часто можуть пожертвувати навіть своїми приватно-егоїстичними інтересами.

Гонет постійно звертає увагу на тісний зв'язок зневаги людини та її гідності і несправедливості. На його думку, люди вважають несправедливим той суспільний лад, за якого зневажені ті їх права, які видаються їм невід'ємними. Він виокремлює три основні форми визнання, які й визначають відчуття людиною суспільного ладу як справедливого, чи навпаки – несправедливого, такого, де зневажена її гідність. Якщо йдеться про перший індивідуальний рівень, то це любов, а на соціальному рівні можна говорити про право та солідарність. Предметом уважного аналізу А. Гонета стає й протилежність визнання – зневага як форма особистої, інституційної та культурно-історичної несправедливості. І три основні способи зневаги людини та її гідності відповідають, на думку Гонета, руйнуванню основних форм визнання. У концепції Гонета ці форми зневаги набули статусу основних форм соціальної несправедливості з притаманним їй деструктивним сенсом та наслідками.

Йдеться передусім про екстремальну форму соціальної несправедливості, про насильство як загрозу власне виживанню людини, що втілюється у посяганні на її життя та на можливість вільно розпоряджатися своїм тілом. Болісною стає для сучасної людини й індивідуальна несправедливість, що втілюється у неможливості здобути визнання на її здобутків, індивідуальних властивостей та супроводжується втратою людиною особистої гідності та самоповаги. Головне ж, на чому наголошує А. Гонет, це те, що не лише матеріальна, а й моральна глибина соціальних конфліктів стає основою боротьби за справедливість.

Підсумком роздумів сучасної філософії про визнання людей у справедливому суспільстві постає думка про те, що саме люди, яких в інституційному та персональному вимірах визнають як гідних поваги особистостей, можуть стати не лише об'єктами, а й суб'єктами справедливості. Завдяки подоланню політичного патерналізму та існуванню індивіда як суб'єкта політичної дії відбувається глибинне переакцентування визнання із завузького поля міжособистісного спілкування та індивідуального буття та формування нового, заснованого на людській гідності та чесності, розуміння соціальної справедливості.

Важливою особливістю філософського дискурсу соціальної справедливості А. Гонета є визначення феномена справедливості як визнання в якості фундаментального чинника людського буття та загальнозначущого філософського концепту, інтерпретації ним людського буття передусім у горизонті взаємних очікувань визнання людьми один одного як моральних та суспільно-значущих особистостей, а також незворотних, несправедливих наслідків порушення, ушкодження цього механізму. Уже на початку своїх роздумів про сенс інтерсуб'єктивного визнання Гонет акцентує увагу на органічному зв'язку зневаги та несправедливості, а також на тому, що «звернення до типології форм визнання одночасно обіймає тезу, що саме форми зневаги уможливають розуміння того, які способи інтерсуб'єктивної за своїм витоком самооцінки особистості вони ушкоджують чи зовсім руйнують» [8, 150]. На його думку, люди вважають несправедливим той суспільний лад, за якого зневажені ті їх права, які видаються їм невід'ємними. То ж не буде перебільшенням стверджувати, що Гонет, замість постметафізичної, заснованої на універсальній прагматиці, концепції справедливості Ю. Габермаса, пропонує справедливість визнання як засади та міри неупередженості соціальних та індивідуальних взаємин її суб'єктів, а також того, що він називає «іншим справедливості». І в цьому річизі успішно продовжує традиції осмислення феномена справедливості в «критичній теорії» та надає можливості поглиблення цього осмислення в сучасній практичній філософії. У своєму тлумаченні справедливості Гонет прагне також синтезувати теорію визнання молодого Гегеля із соціальною психологією Міда та ідеями інших критиків соціальної несправедливості, «соціальної патології», послідовно вкорінюючи таке бачення у свою теорію інтерсуб'єктивності та морального конфлікту. Основні принципи його «справедливості визнання», де й об'єктивуються певні методологічні зрушення, можна сформулювати наступним чином: не лише наша самосвідомість, а й наше чуття справедливості залежать від нашого визнання, а ідея справедливості – не просто деонтологічний принцип, а атрибутивна умова нормального, заснованого на довірі неспотвореного суспільного буття. Несправедливість – це те, що породжує не лише емоційний дискомфорт, а й призводить до численних, як міжособових, так і міжцивілізаційних конфліктів, в

яких часто-густо зливаються в одне бурхливе річище факти розмаїтого невизнання та несправедливості. І зникають вони лише з відновленням справедливості.

Із метою осягнення соціальної динаміки зневаги, несправедливості Гонет виокремлює три основні форми визнання, які й визначають чуття людиною її індивідуального та соціального просторів як справедливого, чи, навпаки, несправедливого, такого, де зневажена її гідність. Якщо йдеться про перший індивідуальний рівень, то це любов; на соціальному ж рівні можна говорити про право та солідарність. До того ж Гонет наголошує на тому, що означені форми визнання мають як позитивний (як умова можливості реалізації себе як особистості), так і негативний (як засторога проти індивідуальних та соціальних спотворень та несправедливостей) сенси.

Щодо першого ступеня визнання, то любов має базуватися на гармонійних взаєминах між відданістю та самостійністю, а найголовнішою складовою цих взаємин мають бути визнання автономії іншої особистості. Адже на першому, переважно міжособовому ступені визнання людина формує довіру до самої себе та до світу. Акцентування сутності феномена довіри зумовлено тим, що саме на засадах останньої формується властива наступному рівню визнання автономна ідентичність.

Взаємне визнання наступного рівня охарактеризовано в річищі Мідової теорії значущості генералізованого Іншого, котрий не лише постійно нагадує суб'єкту про його обов'язки та межі свободи, а й визнає за ним право на повагу та самоповагу як правового та морального суб'єкта. Принагідно зауважимо, що Гонет наголошує на тому, що лише в контексті взаємного правового визнання суб'єкт визнає себе в якості морального та гідного поваги. Принципо важливим для наступного рівня визнання як взаємного соціального визнання, солідарності, є його вкоріненість у суспільні цінності та заміри. На думку Гонета, в царині соціального визнання особливого сенсу набувають індивідуальні властивості кожного суб'єкта, то ж завдяки соціальній, громадській солідарності виникає і важливе для конституювання Я-ідентичності самовизнання.

На способи визнання як алгоритми вільної та справедливої поведінки, які допомагають не лише подолати самотність, а й ско-

ристанися з позитивного потенціалу права та солідарності як своєрідних способів синтезу незалежності та вкоріненості, звертає увагу німецький філософ, завершуючи свою «Боротьбу за визнання» [8, с. 274–287]. Проте, як засвідчують подальші розвідки Гонета, саме зневага, упослідженість як форми особистої, інституційної та культурно-історичної несправедливості, стають предметом його уважного аналізу. Він наголошує на тісному зв'язку особистої (ми ж додамо і колективної) ідентичності з процесами її нехтування. Йдеться передусім про екстремальну форму соціальної несправедливості, про насильство як загрозу простому виживанню людини, що втілюється в посяганні на її життя та на можливість вільно розпоряджатися своїм тілом. Ця перша з проаналізованих Гонетом форм зневаги як примусове позбавлення людини права бути вільною тілесною істотою має негативним наслідком руйнування довіри як до себе, так і до світу. Несправедливість у вигляді зневаги людини як носія засадничих прав (аж до їх позбавлення) та ігнорування її приналежності до спільноти, яка витлумачується як спільнота другого гатунку, також має глибинний негативний онтологічний сенс. Деструктивною та болісною стає для сучасної людини й індивідуальна несправедливість, що оприявнюється у неможливості здобути визнання на рівні її конкретних здобутків та індивідуальних властивостей та супроводжується втратою людиною особистої гідності та неможливістю мати адекватну її самосвідомості самооцінку [8, с. 211]. Головне ж, на чому наголошує А. Гонет, це те, що усвідомлення несправедливості означених форм зневаги має в собі як моральний, так і соціальний сенси. То ж не так матеріальна, як моральна та соціокультурна напруга соціальних конфліктів стає засадою колективної боротьби за справедливість.

На завершення реконструкції справедливості як визнання А. Гонета зауважимо, що його бачення проблеми є надзвичайно динамічним, в останніх працях воно рухається в декількох, актуалізованих реальними проблемами та філософськими дискусіями, напрямках. Йдеться не лише про критичне осмислення основних (переважно індивідуалістичних) принципів теорії справедливості Ролза, а і про нове тлумачення ідеї соціальної справедливості. Згідно з Ролзом, означені принципи повинні передусім регулювати взаємини суб'єктів, які мають свої власні інтереси при здійсненні

свої індивідуальних життєвих планів. Таким чином, сутність соціальної справедливості (за Ролзом) зводиться до розуміння її як узбезпеченого суспільством права на рівну суб'єктивну свободу. І це бачення має лише одне обмеження, яке виникає тоді, коли здійснення життєвих планів одних членів суспільства погіршує матеріальне становище інших. Словами самого Гонета: «рівність та індивідуальна автономія є й до сьогодні двома суперечливими складовими розважливої концепції справедливості; і вони, як підстави, про які йдеться з огляду на плюралізм наших життєвих намірів, є, на перший погляд, неначе такими переконливими, що здатні пережити всі подальші закиди комунітаристів. Коротко кажучи: вже за два століття після Канта так і не подолана ідея про те, що сутністю соціальної справедливості є рівна можливість індивідуальної свободи» [9, 213–214].

Сумніви щодо засадничої ролі індивідуалістичної концепції суб'єктивної свободи зумовлені тим, що два основні поняття так витлумаченої соціальної справедливості не дають відповіді на питання: як має гарантуватися одночасне здійснення індивідуальної свободи всіма членами суспільства? «Мене цікавить наступне питання: як зміняться наслідки цього реального чи уявного обговорення (так би мовити, укладання основних принципів справедливості. – *Л.С.*), коли його учасники будуть послуговуватися не індивідуалістичним, а комунікативним поняттям суб'єктивної свободи: адже тоді вони мусять постулювати в якості умов ними ж визначених принципів справедливості те, що свобода кожного залежить від свободи інших людей?» [9, с. 214]. Через пошуки змістовної відповіді Гонет переходить до викладу розуміння сутності соціальної справедливості, яке зачіпає не її окремі складові, а стосується загального заміру всієї концепції: «суспільні дієвці мають дивитися на свої життєві шанси не так крізь призму прагматично доступного, корисного їм простору свободи, як з огляду на якість необхідних для цього суспільних взаємин і, відповідно, їх уявлення про соціальну справедливість переміститься від проблеми вільного розподілу благ у царину заснованих на обов'язку взаємин» [10, 214].

То ж йдеться швидше, як засвідчують останні праці Гонета (особливо дослідження теорії демократії Д'юї та відповіді на критику Ненсі Фрезер), про пошуки конкретних механізмів розширен-

ня поля соціальної справедливості через ідею інтеграції теорії дис-трибутивної справедливості в концепцію визнання. Автор звертається до проблеми справедливого, необхідного для індивідуального самоствердження, поділу праці, пише про залучення теорії розподільної справедливості до теорії визнання у вигляді демократичної, соціальної справедливості. До того ж, Гонет, незважаючи на критичне ставлення до дискурсивної теорії справедливості, намагається розглянути центральну для сучасної постмодерністської етики проблему уваги до особливого та гетерогенного, або ж «залучення» останнього до ландшафтів справедливості на тлі етики дискурсу. Це засвідчує його полеміка з Габермасом, викладена в праці «Інше справедливості. Статті з практичної філософії» [10], де Гонет наголошує на взаємозв'язку «діагнозу соціальних патологій» з теорією справедливості. Свою концепцію «асиметричного міжособового обов'язку» він вважає справжнім викликом для концепцій Апеля та Габермаса. По-перше, істотним для його «теорії асиметрії» (як синоніму «визнання особливого») є розширення «перспективи справедливості», подолання її вкороченого, обмеженого варіанту через звернення до «іншого справедливості», до «людської турботи». Своїм заміром Гонет не прагне стати осторонь взаємно-конкуруючих тлумачень справедливості, а пропонує доповнити та скоригувати моральний принцип однакового ставлення, поводження з людьми нормою конкретного обов'язку щодо окремої людини, яка потребує допомоги. Таким чином, підсумовуючи осмислення проблеми визнання, насамперед, у працях А. Гонета, варто наголосити на тому, що йдеться не стільки про його спробу розробки теорії визнання в рідичній теорії дій та епістемології. Гонет постійно прагне реабілітувати основні установки соціальної філософії Франкфуртської школи з метою пошуків адекватних шляхів подолання численних проявів соціальної несправедливості. І має це відбуватися на засадах досягнення внутрішнього потенціалу самого феномена визнання як принципово важливої для вітчизняного простору можливості узгодження формально-легітимних інституційних його структур зі справжнім визнанням їх в якості справедливих (тобто дійсно легітимних) нами, громадянами цього суспільства. Із метою перетворення свого бачення визнання з утопії на проект Гонет намагається поєднати протилежні моральні перспек-

тиви в межах одного концепту. Він доповнює етику дискурсу теорією визнання, а потім використовує для цього етику турботи. Проте його тлумачення турботи є досить специфічним, схожим швидше на концепцію В. Кімлічки, ніж Е. Левінаса. Запропонований дослідником теоретичний синтез базується на трьох складових: справедливості як формально-однаковому ставленні до людей, солідарності як матеріально-симетричній поведінці та турботі, що є синонімом «однобічної, незацікавленої поведінки» [10, 240]. Він все ж, хоча й не надає, проте повинен надати перевагу проблемі справедливості, вважаючи її не лише горизонтом, а й умовою людського буття..

По-друге, звернення до проблеми визнання та справедливості свідчить про органічну приналежність означених у статті проблем до кола безумовно актуальних, які потребують подальшого дослідження. Адже залишаються питання щодо засад визнання: чому ми мусимо визнавати інших людей? А також – визначення шляхів перетворення визнання як варіанту «комунікативної утопії» на реальний соціокультурний проект. Окреслені в підсумку труднощі та перспективи власне філософського осмислення проблеми визнання потребують подальших теоретичних та практичних кроків і контекстуально-забарвленого, вкоріненого доповнення багатомірного образу феномена визнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Honneth A. Anerkennung. Eine europäische Ideengeschichte. Berlin, 2018. 238 s.
2. Horn Ch. Einführung in die Politische Philosophie. Darmstadt, 2003. 176 s.
3. Ренч Томас Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. К., 2010. 248 с.
4. Honneth A. Anerkennung und moralische Verpflichtung // Zeitschrift für philosophische Forschung, Band 51 (1997). S. 25–41.
5. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека // Вопросы философии. 2012. № 2. С. 66–80.

6. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії. Львів, 2006. 306 с.
7. Honneth A. Das Gewebe der Gerechtigkeit. Über die Grenzen der zeitgenössischen Prozeduralismus // Das Ich in Wir. Studien zur Anerkennungstheorie. Berlin, 2010. S. 51–77.
8. Honneth A. Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte. Frankfurt am Main, 1994.
9. Honneth A. Das Andere der Gerechtigkeit. Aufsätze zur praktischen Philosophie, Frankfurt am Main, 2000.
10. Honneth A. Gerechtigkeit und kommunikative Freiheit // Subjektivität und Gerechtigkeit. Paderborn, 2004. S. 213–227.

REFERENCES

1. Honneth, A. (2018). *Anerkennung. Eine europäische Ideengeschichte*. Berlin.
2. Horn, Ch. (2003). *Einführung in die Politische Philosophie*. Darmstadt.
3. Rentsch, Th. (2010). *Die Konstitution der Moralität. Transzendente Anthropologie und praktische Philosophie*. Kyiv. [In Ukrainian].
4. Honneth, A. (1997). Anerkennung und moralische Verpflichtung. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Band 51, 25-41.
5. Habermas, J. (2012). The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human rights. *Voprosy filosofii (Philosophy Issues)*, 2, 66-80. [In Russian].
6. Habermas, J. (2006). *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*. Lviv. [In Ukrainian].
7. Honneth, A. (2010). Das Gewebe der Gerechtigkeit. Über die Grenzen der zeitgenössischen Prozeduralismus. *Das Ich in Wir. Studien zur Anerkennungstheorie*. Berlin.
8. Honneth, A. (1994). *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt am Main.
9. Honneth, A. (2000). *Das Andere der Gerechtigkeit. Aufsätze zur praktischen Philosophie*. Frankfurt am Main.
10. Honneth, A. (2004). Gerechtigkeit und kommunikative Freiheit. *Subjektivität und Gerechtigkeit*. Paderborn, 213-227.

Lyudmyla Sytnichenko

Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Senior Researcher

H.Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine, e-mail: L.Sytnichenko@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7198-9157>

Contemporary recognition philosophy: «communicative utopia» or a real social project?

Abstract

In the article it is analyzed contemporary philosophical discourses of real mechanisms, ways of interconnection of identity and recognition in the context of «awareness of injustice», «pathologies» of social being. It is also shown that, in contrast to the predominantly monological ideas of recognizing P. Ricoeur, Ch. Taylor, and J. Habermas's «communicative utopia,» T. Rentsch and A. Honneth offer his intersubjective, realistic concept. An important feature of the latter was the extension of the «perspective of justice», overcoming its narrowed version by appealing to «other justice», recognition and concern. Thus, A. Honneth suggests to supplement the moral principle of equal treatment of people with the norm of a specific obligation to an individual in need of assistance. Summarizing the understanding of the problem of recognition in modern philosophy, the author emphasizes the importance of A. Honneth creation of the theory of recognition in the focus of the theory of freedom and justice. The well-known German thinker thus seeks to rehabilitate the basic principles of the social philosophy of the Frankfurt School in order to find adequate ways of overcoming the various manifestations of social injustice, humiliation and neglect of human dignity. And this should be done on the basis of understanding the inner potential of the phenomenon of recognition, as a fundamentally important (especially for the domestic space) ability to reconcile its formal and legitimate institutional structures with true recognition of them considering as fair. In order to transform his vision of recognition from a «communicative utopia» into an effective social project, A. Honneth t tries to rethink the ideas of J. Rawls, N. Fraser, to supplement the ethics of discourse with a broad theory of recognition and an ethic of concern.

Keywords: *recognition, justice, identity, ethics of discourse, ethics of concern, neglect, violence.*

Людмила Ситниченко,

кандидат філософських наук,

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

г. Київ, Україна, e-mail: L.Sytnichenko@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7198-9157>

Современная философия признания: «коммуникативная утопия» или реальный социальный проект?

Аннотация

В статье проанализированы современные философские дискурсы реальных механизмов, способов взаимосвязи идентичности и признания в контексте «осознания несправедливости», «патологий» общественного бытия. А также показано, что, в отличие от преимущественно монологических идей признания П. Рикера, Ч. Тейлора и «коммуникативной утопии» Ю. Хабермаса, Т. Ренч и А. Гонет предлагают его intersубъективный, реалистичный концепт. Важным признаком последнего стало расширение «перспективы справедливости», преодоление ее суженного варианта через обращение к «другому справедливости», к признанию и заботе. Таким образом, А. Гонет предлагает дополнить нравственный принцип равного отношения к людям нормой конкретной обязанности по отношению к отдельному человеку, нуждающемуся в помощи. Подытоживая осмысление проблемы признания в современной философии, автор акцентирует внимание на значении создания А. Гонетом теории признания в русле теории свободы и справедливости. Немецкий мыслитель стремится таким образом реабилитировать основные установки социальной философии Франкфуртской школы с целью поисков адекватных путей преодоления разнообразных проявлений социальной несправедливости, унижения человеческого достоинства. И это должно произойти на основе постижения внутреннего потенциала самого феномена признания как принципиально важной (прежде всего для отечественного пространства) возможности согласования формально-легитимных институциональных его структур с настоящим признанием их как справедливых. С целью превращения своего видения признания из «коммуникативной утопии» в действенный социальный проект А. Гонет пытается переосмыслить идеи Дж. Ролза, Н. Фрейзера, дополнить этику дискурса развесистой теорией признания и этикой заботы.

Ключевые слова: признание, справедливость, идентичность, этика дискурса, этика беспокойства, пренебрежение, насилие.